

EURÁZSIAI KALEIDOSZKÓP

A nyelvek világa

1. előadás: A török nyelvreform – egy katasztrofális siker

Farkas Flórián
Mikes International
Hága, 2014. november 20.

Az Eurázsiai Kaleidoszkóp prezentációs (pdf), valamint hanganyaga (mp3) szabadon felhasználható egyéni, illetve oktatási célra. Kereskedelmi felhasználás esetén a Mikes International írásbeli engedélye szükséges.

© Mikes International, 2001-2014

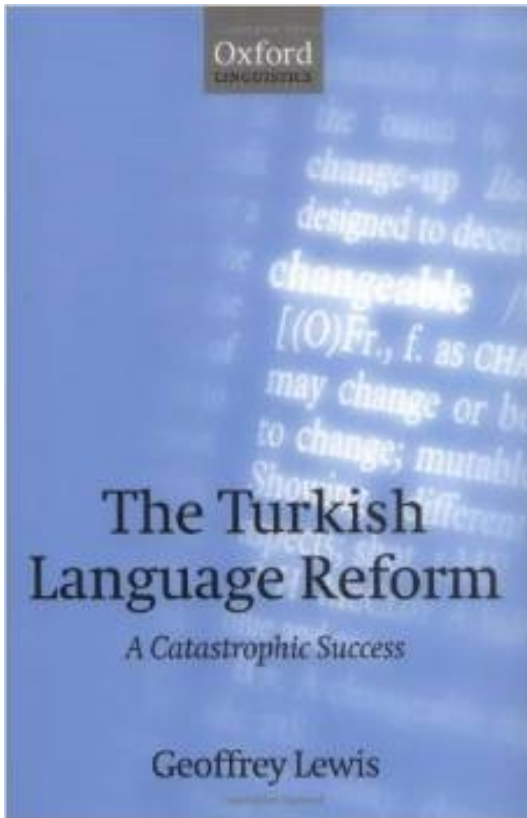
KérjeteK és adatik néktek; keressetek és találtok; zörgessetek és megnyittatik néktek.

Máté 7:7

Bevezetés

- Nyelvi reform: tudatos kampány, amely során nemzeti célból a nyelvet megpróbálják megtisztítani az idegen szavaktól, s azokat eredetiekkel helyettesíteni: német, svéd, magyar, finn, albán, angol, stb.
- Pld.: I. Frigyes Vilmos porosz király (1713-40): '*Ich stabiliere die Souveraineté wie einen Rocher de Bronze.*' Vagy pld. Telefon → Fernsprecher, Auto → Kraftwagen.
- Sehol sem tartott oly sokáig és oly vehemenssen, mint Törökországban.
- A török nyelvrefom célja az volt, hogy az arab és perzsa nyelvtani struktúrákat és a több ezer arab és perzsa kölcsönszót kigyomlálják a nyelvből.
- Ironikus: Mustafa Kemal 1927-ben a török parlamentben megtartott hosszú beszédét 3-szor kellett lefordítani: 1963, 1986, 1995 (!)

Bevezetés

Geoffrey Lewis

- Emeritus Fellow, St Anthony's College
- Honorary Fellow, St John's College
- Emeritus Professor, University of Oxford, török nyelv

Oszmán török

- A XI. sz. elejére a mai Törökországban élő törökök többsége muszlim lett.
- Ez perzsa hatásra történt: *namaz* → ima, *oruç* → böjt, *peygamber* → próféta. *Hac* vagy *ziyaret* → zarándoklat arab szavak, de használatosak a perzsában is.
- Miután elhelyezkedtek az iszlám világában, annyi arab és perzsa szót vettek át, amennyire csak szükségük volt.
- Számos kifejezésre volt eredeti török szavuk, de a perzsa (udvari) költészet hatására a perzsa (arab) szavak mégis kiszorították ezeket. Ez a folyamat már a szeldzsuk törökök idején elkezdődött (1040-1157).
- A perzsánál csak az arab hatása volt nagyobb → Korán nyelve (s a perzsa is tele volt velük) + szócsaládok.
 - 3-mássalhangzós gyökök: K-T-B és J-B-R → írás, ill. kényszer
 - KaTaBa → ő írt, KāTiB → író, maKTüB → (meg vagyon) írva
 - JaBaRa → ő kényszeredett, JāBiR → kényszerű, maJBūR → kényszeredett
- 'ilm → 'tudás' ('vallásos tudás'). 'ālim → tudós, 'ulamā' → tudósok, ma'lüm → tudott, mu'allim → tanító, ta'līm → utasítás, istilām → információ kérés

Oszmán török

- Minden átvett idegen szó azt jelentette, hogy a megfelelő török szó feledésbe merült, vagy csak a köznép használatában maradt meg.
- Az arab és perzsa jövevényszavakkal jöttek az arab és perzsa nyelvtani konstrukciók is. A törökben nincs nem. Az arabban igen. A törökben a melléknév megelőzi a főnevet, az arabban és perzsában követi. Stb.
- A perzsa hatás tovább folytatódott az oszmánok alatt. Nem vetették meg saját nyelvüket, mint a szeldzsukok, de a XIV. században a török írók számára nagy volt a perzsa hatás. A perzsa írók voltak a példaképek.
- A török, arab és perzsa keverékéből előállt nyelv a hivatalos adminisztráció és irodalom nyelve volt → **Osmanlıca**. A köznép számára szinte érthetetlen nyelv volt, de számtalanszor a népi humor forrása is volt (kiforgatva mást jelentett a népi törökben).
- A világ egyik legkifinomultabb nyelve, ha nem a legkifinomultabb.

Lázadás az oszmán török ellen

- 1277-ben, még az oszmánok előtt, Şemsüddin Mehmed Karamanoğlu, Konya uralkodójának főminisztere rendeletet adott ki, hogy az udvarban, a kormányzati szervezetekben és a közhelyeken kizárólag törököt szabad használni. Néhány hónap múlva elesett egy csatában.
- A 36 oszmán szultán közül I. Selim (1512-20) verseket írt, többségében perzsául. Fő ellensége, Ismail Shah (1501-24) törökül írt verseket. Általános vélemény szerint azért, hogy a törököt maga mellé állítsa, de a valóság az, hogy török lévén, az anyanyelve természetesebb volt számára.
- Az igazi reformszelek a XIX. században kezdtek el fújni.
- 1839, majd 1856-ban reform intézkedések teret nyitottak a török nacionalizmus számára. Újságírás felvirágzása → nyelvreform igénye.
- Hosszú folyamat, de a lényeg, hogy az újságírók (gazdasági kényszer miatt is) a nyelv egyszerűsítésére törekedtek, bár tisztában voltak ennek negatív hatásaival is (nyelvszegényedés), de abban reménykedtek, hogy a nép műveltségi szintjét fel lehet emelni.
- A XIX. század végére egyes török írók, de az I. világháború idején már a többség tudatosan kerülte a perzsa konstrukciókat.

Az új ábécé

- A nyelvreform (*dil devrimi*) és az írásreform (*harf devrimi*) két különböző dolog, bár mindkettő ugyanabból a gondolatból fakad.
- Az írásreform célja az volt, hogy elszakítsák Törökország kapcsolatait az iszlám Kelettel és a kommunikációt úgy belföldön, mind a Nyugattal elősegítsék.
- Az esztétikai szépsége ellenére, az arab-perzsa írásnak más előnye nincs a török írás szempontjából.
- Számos betűje olyan hangot jelöl, amely nem létezik a törökben, vagy akár több hangot is jelölhet.
- Az írásrendszer változtatásának ötlete már 1851-ben felmerült. Először csak magának az arab-perzsa írás a törökök számára logikusabbá tétele. (Pld. új diakritikus jelek bevezetése, új magánhangzók bevezetése, a karakterek külön írása, stb.)
- A latin ábécé alkalmazása is hamarosan felmerült. Már a Gallipoli-kampány (1915) során a tisztek között beszédtema volt.
- Az ötlet Mustafa Kemalt is foglalkoztatta (már 1905 és 1907 között).
- 1928-ban a minisztertanács létrehozott egy bizottságot, amelynek feladat az írásreform volt.

Az új ábécé

- A kidolgozott javaslatot Kemal 1928. augusztus 9-én mutatta be a Köztársasági Népi Párt gáláján a Gülhane Parkban.
- Két nap múlva a kormányzati szervezetekben dolgozók, s értelmiségiek jelenlétében a Dolmabahçe Palotában a tervezetet vitára bocsátották, s nagy vitát is váltott ki. → Fokozatosság, óvatosság.
- Maga Kemal ment országjárásra, hogy tanítsa az embereket az új ábécére.
- Folyamatosan csiszolták.
- 1928. november 1-jén a Nemzetgyűlés elfogadta az 1353-as törvényt, amely szerint 2 nap múlva az új török írásrendszer életbe lép.
- Minden hibája ellenére a latin ábécé a legjobb, amit eddig a török írásra használtak. Egyesek szerint nagy szerepet játszott az írástudás elterjedésében: 1924. 9%, 1975. 65%, 1995. 82,3%. (?? - Japán)

A nyelvreform és Atatürk

- Katonai génius, aki nélkül Törökország nem létezne (vagy csak úgy megcsonkítva, mint Magyarország)
- Az ő géniusza kellett a nyelvreform sikerre viteléhez is → az értelmiség benne látta meg a vezetőt ezen a téren is.
- A lakosság nagyobbik részét az egész teljesen hidegen hagyta (nem is tudtak róla).
- 1930: '*A török nyelv a világ egyik leggazdagabb nyelve, csak megfelelően kell használni. A török nemzet, amely képes megvédeni országát és szabadságát, meg kell szabadítsa nyelvét az idegen nyelvek jármából.*' - ez a második mondat indította el a nyelvreformot, ha az elsőnek is több figyelmet szenteltek volna, akkor a siker minősítetlen lenne.
- A nyelv az egyik kedvenc hobbija volt. Számos nyelvészeti könyv volt a könyvtárában. Nyelvészkedése, etimologizálása azonban inkább lelkesedés volt, mint tudományos. Minden nyelv minden szava török eredetű. A probléma az volt, hogy senki nem mert neki ellent mondani. Pld. akadémia : *ak* (fehér) + *adam* (férfi).
- 1932. július 12-én megalapítja a Török Nyelvészeti Társaságot (Türk Dili Tetkik Cemiyeti → Türk Dil Kurumu).

A nyelvreform és Atatürk

- Fő cél a nyelv megtisztítása az arab és perzsa szavaktól, kifejezésektől.
- 1932. az imára hívást nem arabul, hanem törökül kell a müezzinnak énekelnie (már 1928-ban törvényben írták elő, hogy az ima törökül kell elhangozzék).
- A gondolatot azonban nem volt könnyű megvalósítani. Sokan belevetették magukat a munkába. A Társaság 1932-ben elfogadott alapszabályában a következőket fogalmazták meg (Birinci Türk Dili Kurultayı [Első Török Nyelvi Kongresszus] – 1932. szept. 26 – okt. 5):
 - Összegyűjteni és kiadni a török nyelvi kincseket, amelyek a népi használatban vagy régi könyvekben léteznek.
 - Tisztázni a török nyelv szóképzésének szabályait, s ezeket alkalmazva új szavakat létesíteni a gyökökből.
 - Összegyűjteni azokat a tiszta török szavakat, amelyeket helyettesíteni lehet idegen szavakkal, amelyek meggyökereztek a nyelvben (főleg írott).
- Atatürk: *'Legyőzzük az oszmán törököt. A török nyelv olyan szabad és független lesz, mint a török nemzet, s ezzel belépünk a civilizációba egy lépéssel.'*

A nyelvreform és Atatürk

- Nemzeti 'mozgósítás'.
 - Tartományok, városok, falvak vezetőinek elküldték a tervet, a azok szervezése mellett folyt a 'tisztogatás'.
 - Újságok, rádió → olvasók, hallgatók.
 - Tudósok könyvek elemzése: > 90,000 szó, amely kiesett a használatból.
- Újságok arbitrálisan kezdték el az oszmán szavak behelyettesítését. → teljes káosz, amely komoly fejfájást okozott Atatürknek. 1934-ben megkérdeztek egy török író, hogy hány nyelvet ismer. Azt felelte, hogy annyit, amennyire tudja követni a török nyelvet.
- Ez tart gyakorlatilag a mai napig. Az 1930-as években írt regényeket fordítani kell.
- Nap-Nyelv Elmélet: bécsi pszichológus Dr. Hermann F. Kvergić → a török nyelv a világ első nyelve.
- Atatürk ezt használta fel arra, hogy a teremtett káoszt egy kissé csillapítsa és a frusztrációt oldja akkor, amikor nem találtak megfelelő helyettesítőt bizonyos szavakra.

A nyelvreform és Atatürk

- Természetesen bizonyos területeken kellettek új szavak/kifejezések → tudomány (ez szinte teljesen arab volt, ami nem arab az perzsa). Az európai nyelvekben ezek nagy része görög vagy latin, de ezeket a kifejezéseket a nyelvek asszimilálták (ökológia és nem oikológia, higiénia és nem hygiene). Nem úgy a törökben.
- A geometria területén Atatürk egész kimagaslót alkotott!
- De az új irányváltás egyértelmű. Nem adta fel a nyelvreform eredeti célját, de belátta/megérezte, hogy az öncélú nyelvreform katasztrófa → az embereket nem szabad megfosztani hagyományos szókincsüktől.
- Utolsó éveiben vissza is tért az 1932 előtti nyelvhez.
- A Török Nyelvészeti Társaság számára elküldött utolsó üzenete 2 (hosszú) mondatból áll. A 2 mondat tartalmánál beszédesebb a szavak használata. A szavak legalább fele arab eredetű. Ezt nem értették meg, vagy nem akarták megérteni a Társaságban. Atatürk hihetetlen finomsággal jelezte, hogy a nyelvreformnak vannak határai.
- Ennek ellenére a Társaság tovább folytatta 'áldásos' tevékenységét – a társadalom megkérdezése nélkül – Atatürkre való hivatkozással, ami egyben az ő emlékének a meggyalázása.
- A Társaság és a nyelvreform egy önálló/öncélú életet kezdett élni.

A Nyelvészeti Társaság tündöklése és bukása

- Az 1932-1950 közötti időszak volt a Társaság aranykora.
- Atatürk Népi Republikánus Pártjának támogatását töretlenül bírta.
- Ellenzők:
 - Azok, akik elleneztek Atatürk szekuláris politikáját, kivéve a nyelvreformot, mert ezáltal a Korán kevésbé lesz elérhető.
 - Azok, akik támogatták a nyelvreformot általában, de nem a mértékét.
- 1950-ben a Demokrata Párt került hatalomra és megnyirbálta a hatalmát.
- 1960-ban katonai puccs → ismét fordul a kocka.
- Időközben egyre nagyobb népi ellenkezés a nyelvreform túlzásai miatt.
- 1966-69-ben megpróbálták jogi úton a Társaság vagyonát elkobozni, de ez nem sikerült.
- Az 1970-es évekre a török újságokban a szavaknak legalább 70%-a volt török, *Cumhuriyet*-ben 90% → az olvasóknak szótárhoz kellett nyúlniuk a cikkek olvasásakor.
- A Társaság 1983-ra általános közútálatnak örvendett. Ekkor a konzervatívok annyira megerősödtek, hogy egyszerűen átvették a vezetést egy törvényrendelettel → még 20 év múlva is közútálat övezi a nevet

Az új járom - *Türkilizce*

- Franglais semmiség a Türkilizce-hez képest.
- 1983 óta gyakorlatilag ez a Nyelvészeti Társaság fő problémája.
- Pld. belegeçer = faks ('dokumentum-átvívő'). Franciao. → télécopie
- Iszlám → arab, perzsa
- XIX. sz. kapcsolat a Nyugattal → olasz, majd francia szavak, most angol.
- Főleg a professzionális réteg miatt van ez így: orvosok, mérnökök, stb.
- Cumhuriyet, 1993. dec. 13. - 'Barátom, elegendem van azokból, akik török helyett angolul beszélnek. Azok aránya, akik 'opereyşin'-t mondanak 'operyson' helyett, vagy 'speküleyşin'-t 'spekülasyon' helyett, 80%-ra emelkedett. Legalább fele-fele arányban használnánk török és idegen eredetű szavakat!'
- Egzos Gazı Emisyonu Ölçüm İstasyonu – Ölçüm = mérés, mérő

Az új török nyelv(ek) - Öztürkçe

- Kiküszöbölte-e a különbséget az értelmiség és a nép nyelve között?
 - A különbség csökkent, de megvan. De ezt természetes, ez nem nyelvreform kérdése. Az igazi cél azonban az volt, hogy a hétköznapi érintkezésekben felhagyjanak az oszmán szókinccsel.- Ebben az értelemben a reform sikeres.
 - Az Öztürkçe elterjedése és az angol kifejezések elburjánzása a különbséget csak növelte. A falusi, népi tömegek továbbra is nagyapáik nyelvét beszélik → egészsége konzervativizmus.
- Szegényebb lett-e a nyelv?
 - Bizonyos értelemben igen. Büszkeség, ha valaki tud oszmán törökül olvasni.
 - Sokan gondolják úgy, hogy a nyelvet túl nagy sokk érte.
 - 1983 óta a helyzet konszolidálódik, de az angol szavak túlzott beáramlása veszélyeztetheti ezt a folyamatot.
 - Generációk közötti beszéd: gyerek-szülő (kitalálják a jelentést)
 - Ünnepi beszéd (pld. híd átadása) → oszmán kifejezés, de ezzel 'veszélyes' helyzetbe kerülhet az illető
 - Oszmán és neologizmusok helytelen kezelése

Az új török nyelv(ek) - Öztürkçe

- A régi Török Nyelvészeti Társaság fizetett alkalmazottai meg az amatőrök nem voltak igazi nyelvészek. Nem alkalmazták következetesen a török nyelv szabályait (gyökök) → torz török szavak, de mégis elterjedtek → ráadásul helytelenül → káosz
- A kiírtott arab és perzsa szavak rendkívül finom árnyalatokat tudtak kifejezni → ezek helyett csak egy általános Öztürkçe szó létezik jó esetben
- A reformerek hibája az volt, hogy a rendelkezésükre állt az oszmán török csodálatosan bőséges tárháza, amelyből válogathattak volna szabadon. Hagyták elúszni az örökséget.
- A helyzet azonban nem reménytelen. A nyelv konvenciók halmaza.
- 1983 óta a nyelvreform gyakorlatilag halott és a nyelv ismét elkezdett természetes módon nőni.
- Geoffrey Lewis beszélgetése Isztambulban egy idős taxi-sofőrrel:
 - Mivel foglalkozik Törökországban?
 - A nyelvreform érdekel igazából?
 - Nyelvreform? Erről sohasem hallottam. A nyelv egy és változatlan.
 - A nyelvre a régi *lisan* (A) szót használta és nem a *dil* -t.

Az új török nyelv(ek) - Öztürkçe

- Erre megkérdeztem tőle, hogy mit gondol az új szóról *önemli*, a régi helyett *mühim* = 'fontos' ?
- Az önkormányzat helyreállít egy épületet: *önemli* → 5-10 év. *Mühim* → azonnal.
- A régi kifejezés sokkal nagyobb hatással volt rá.

Irodalom

- David Crystal: *The Cambridge Encyclopedia of LANGUAGE*. Cambridge University Press, 2011.
- Geoffrey Lewis:
 - *The Turkish Language Reform – A Catastrophic Success*. Oxford University Press, 2002.
 - *Turkish Grammar*. Oxford University Press, 2000.
- David Pollard & Asuman Çelen Pollard: *Complete Turkish*. Hodder Education, 2010.
- Birsen Çankaya & Şükrü Meriç & Andy Hilton & Sevgi Hilton: *TURKISH Self-Study Course 1-3*. FONNO, 1998.
- *Pimsleur Conversational Turkish*. Pimsleur, 2006.
- Narguess Farzad: *Complete Modern Persian (Farsi)*. Hodder Education, 2010.
- Jack Smart & Frances Altorfer: *Complete Arabic*. Hodder Education, 2010.
- John Mace: *Read and Write Arabic Script*. Hodder Education, 2003.

Irodalom

- Kristen Brustad & Mahmoud Al-Batal & Abbas Al-Tonsi: *Alif Baa*. Georgetown University Press, 2004.
- Kristen Brustad & Mahmoud Al-Batal & Abbas Al-Tonsi: *Al-Kitaab fii Ta^callum al-^cArabiyya – Part One*. Georgetown University Press, 2004.
- Kristen Brustad & Mahmoud Al-Batal & Abbas Al-Tonsi: *Al-Kitaab fii Ta^callum al-^cArabiyya – Part Two*. Georgetown University Press, 2004.
- Kristen Brustad & Mahmoud Al-Batal & Abbas Al-Tonsi: *Al-Kitaab fii Ta^callum al-^cArabiyya – Part Three*. Georgetown University Press, 2004.